

זכור ברית אברהם ועקדת יצחק

מאת יהודה ליבס

גל של תגובות שטפני בעקבות הדברים הקצרים על קורבן אדם שהבעתי בסוף מאמרי על ספר השירים המופלא של רבקה מרים (הארץ. תרבות וספרות, 15.4), ומעט מאלה נדפסו גם בהארץ, תרבות וספרות: תחילה שני מכתבים למערכת מאת אורנה רינת ושלמה צוקר (29.4), ולאחרונה אף מאמר רב כמות מאת יעל פלדמן (12.6). כל אלה הביאוני להרהורי חרטה מסוימים על דבר אחד במאמרי, והוא הנכונות (שבאה לי לאחר התלבטות) לפרסם בעיתון יומי וכללי דברים שכאלה, שעניינם בכבשונה של הדת, אותו מימד שאינו ניתן לרדוקציה חד משמעית להלכה למעשה.

לדעתי, דווקא בזכות אותה אמביוולנטיות דיאלקטית ששרויה במעמקיה הופכת הדת לראויה לשמה. את דעתי בשאלה זו הבעתי בסדרת מחקרים ומסות, כגון במאמר "יהדות ומיתוס" (דימוי יד, תשנ"ז), ובהם ניסיתי לומר משהו על האישיות האלהית העולה ממקורות הדת, שאיננה מתמצית במימד הרציונאלי בלבד, והצדק אינו אלא אחד מתאריה, כפי שאפשר ללמוד גם מעניין קורבן האדם. על אותה אמביוולנטיות ניסיתי להצביע גם בדברים שבסוף המאמר על שירי רבקה מרים, דברים שאותם מכנה פלדמן, למרבה האירוניה וחוסר ההבנה דווקא בכינוי "פסק הלכה". פלדמן וחבריה מנסים לפקוח את עיני לראות את המקורות היהודיים המתנגדים לקורבן אדם, אותם מקורות שבהם שוקע אני זה עשרות בשנים, ושבאו גם לידי ביטוי מסכם במאמר שאותם מתקיפים הם עתה, שבו כתבתי בעצמי ובהדגשה, שהדת במימדה ההלכתי והפומבי, אסרה על קרבן אדם. לא על האיסור ניטש אפוא הוויכוח, אלא על הקוטב המנוגד: על האידאל התיאורטי, הבא לידי ביטוי עילאי בציווי שנצטווה אברהם "קח את בנך את יחידך אשר אהבת והעליהו לעולה". צוקר אמנם מוחזה על יחס הזלזול המשתמע מדברי בנוגע לפירושים שמוצאים כאן דווקא התנגדות לקורבן אדם. אבל פסוקי העקדה כתובים בלשון שהיא, עם רוממותה, פשוטה וחד משמעית. לא מצאתי דרך אחרת לסתור את דברי מי שמוצא בדברי הפסוק את הפך משמעותם. כל הסבר רק יסבך ויחליש את הפירוש העולה מקריאת המקראות בעצמם.

אומנם גם למי שמחזיק כמוני בפשט הפשוט, מודה אני, יש בעיה, והיא קשה מאוד בזמננו שבו נדרשים כולנו לשמור על כבוד הדמוקרטיה: המתנגדים הם הרוב הגדול של מביעי הדעה בנושא זה, ובזרועם נשק הפוליטיקלי קורקט. כך נוכח אני לדעת יום יום מחדש. אף בזמן הקצר שעבר מאז מאמרי האחרון נתפרסמו שפע של חידושים בכיוון זה, כגון מאמר מפרי עטו של עמרי בהם (דימוי 24), שבו מציע הוא להשמיט מסיפור העקדה כמה פסוקים שהם "תוספת גמלונית ומאוחרת לשאר הסיפור", וכך במקום שסיפור זה יצביע על יראת האלהים של אברהם ועל אהבתו ומסירותו, שלא חשך אף את בנו את יחידו, אחרי ניתוח הכריתה חסר הסיבוכים מצביע הסיפור לדעת בהם דווקא "על סירובו של אברהם לפקודתו הבלתי חוקית בעליל של אלהים".

לדעת פלדמן הפרשנות הפשוטה (למען הנימוס אוסיף: לדעתי) של סיפור העקדה היא פרשנות נוצרית ולא יהודית. הצדקה מסוימת של עמדה זו אפשר למצוא אולי בתקופה שפלדמן אינה מדברת עליה: במאות האחרונות, מאז תקופת ההשכלה, התרחקו המשכילים היהודיים במערב מן העקדה וביקשו לגמד את משמעותה, בעוד שהוגים נוצריים עשוה נר לרגליהם (כך הראתה גילה ארוך בעבודת מ.א. על הנושא שכתבה בהדרכתי). אך לא כן ביהדות המסורתית והעתיקה. ראייה לכך תמצא בסידור התפילה, הטקסט בעל הנוכחות העמוקה ביותר בחיי היהודי: כל בוקר בתפילת שחרית אומר אדם את פרשת העקדה ומוסיף לה דברי הזדהות עמוקה, וכך גם בראש השנה, שאז נקראת פרשה זו בקריאת התורה, והרבה תפילות ופיוטים אופפים אותה, שבהם מביע היהודי את הכרתו המלאה שנכונותו של אברהם להקריב את בנו היא שעומדת ביסוד קיומו של עם ישראל ובחירתו. בכך בוודאי אין כל שותפות עם הנוצרים.

במקורות אחרים בפרוזה ובפיוט (רבים מהם מתקופת מסעי הצלב) רואים היהודים בעקדת יצחק אות ומופת לניסיונות קידוש השם בהם עומדים הם עצמם. לפי תודעת מקדשי השם תפקידם בהריגה אינו פסיבי בלבד. בקידוש השם מקיימים הם את שיאה של הדת היהודית שנתייסדה במעשהו של אברהם. חלק ממקורות אלה משנים אומנם את פשט הכתוב בסיפור עקדת יצחק, אך לא לכיוון המודרני אלא להפך ממנו: הם מתארים איך אברהם אף שחט את בנו בפועל ממש (רק אחר כך שב יצחק לתחייה). פלדמן עצמה מזכירה זאת במשפט קצר שבו היא מפנה למאמרו המפורסם של שלום שפיגל, אך במקום ללמוד ממנו את הסתירה הגמורה לכל דבריה (שכאמור רק על מציאותו של אלמנט זה

ניטש הוויכוח), מביאה היא זאת רק לשם הצבעה על כך שבפיוטים אלה לא נזכרת בת יפתח.

אך אני לא על בת יפתח נסבו דברי (זה נושא מאמרה של פלדמן) אלא על סיפור העקדה. פלדמן מסלפת את דברי כשהיא שמה בפי שיש "לראות בפרשת בת יפתח 'אידאל המאציל על החיים מרוחו'". כך אמרתי לא על מעשה בת יפתח אלא על עקדת יצחק. יפתח איננו כלל "אביר האמונה" (אם לנקוט את לשון קירקגור) אלא דמות חוטאת וטרגית. לא מעשה בת יפתח מאציל על החיים, אך עקדת יצחק מאצילה בין השאר גם על מעשה זה, שעם כל שליליותו הביא תשועה לישראל. בהקבלה למעשה בת יפתח יש לראות אף את מעשהו של מישע מלך מואב, אותו גוי חוטא, אויב ישראל ועובד עבודה זרה (רק כך נזכרו שני מעשים אלה במאמרי). אינני חושב שהמקרא היה רואה בעין יפה לו לא עמד יפתח בדיבורו, ולא קיים את נדרו בבתו, שהרי "כל חרם אשר יחרם מן האדם לא יפדה מות יומת" (ויקרא כז, כט), רק האל יכול לשלוח את מלאכו ולהשיב את המאכלת לנדנה, ומלאך כזה לאברהם נשלח ולא ליפתח.

גם בדוגמאות אחרות שמביאה פלדמן עצמה אפשר למצוא אישור להפך מדעתה, ואינני מתכוון דווקא לפסקה על בת יפתח בקדמוניות המקרא, שפלדמן מקדישה לה אומנם את רוב מאמרה, אך רק כדי לשוב ולהשליכה מלפניה מפני שלדבריה איננה "נורמטיבית". אך כך ימצא גם בדברי המדרש שמצטטת פלדמן, הנורמטיביים למהדרין: "אמר להם הקב"ה לישראל: אם אתם מביאים לפני ערכים שלכם, מעלה אני עליכם כאלו נפשותיכם הקרבתם לפני". הקורא המעמיק ימצא כאן דווקא אישור לדברי על האידאל הבלתי הלכתי של קורבן אדם, המאציל מרוחו על המציאות הנורמטיבית.

בעצמה רבה במיוחד מתבטא אידאל מיסתורי זה בספרות הקבלה והחסידות, שאותה אין פלדמן מזכירה כלל. הקבלה מצאה דרכים משלה לקיים משהו מקורבן האדם ולהכלילו במסגרת הריטואל היהודי בלא לפרוץ את מסגרת ההלכה, ואסתפק כאן בהפניה לכוונת נפילת אפיים וקריאת שמע שבקבלת האר"י, ול"צעטל קטן", הוראתו הריטואלית של ר' אלימלך מליז'נסק.

ואף לתורה שבכתב תחבולות משלה להכליל במסגרתה אותו קורבן אסור. דומה למשל שקורבן אדם דרוש למילוי ידי כוהנים ולהכשרתם לעבודתם, אף שכמובן אין לצוות עליו מלכתחילה. כך למדים אנו למשל מהענקת הכהונה לפינחס בן אלעזר עקב מעשה

ההרג שביצע אנגב קנאתו (במדבר כה). בדרך כזו נתחנכו גם בני שבט לוי לכהונתם (שמות לב, כו-כט), ובכך נתכפר להם כנראה עוון הריגת אנשי שכם (כך עולה מהשוואה בין "ברכת" יעקב ללוי לבין ברכת משה), ואך איזון דיאלקטי לכך ימצא בהלכה ש"כוהן שהרג את הנפש לא יישא את כפיו" (ברכות לב ע"ב). גם קללת יהושע על בונה יריחו "בבכורו ייסדנה ובצעירו יציב דלתיה" (יהושע ו, כו), עשויה להתפרש גם כהוראת קורבן, כמסתבר ממלכים-א, טז, לד, וכך עולה גם מספר הזוהר (ח"ג קמב ע"ב). דוגמה נוספת כזאת תמצא במוותם של נדב ואביהו שחטאו והקריבו אש זרה, שבהסתכלות שונה נתפס גם כקורבן אדם (ויקרא י, ג).

אין חולק על כך שבספרות היהודית יש הרבה התייחסויות שליליות לרעיון קרבן האדם. אבל, בספרות המסורתית (כלומר למעט תנועת ההשכלה והשפעותיה) אלה אינן מובאות בקשר לעקדת יצחק הנשארת תמיד במקומה ובפשוטה. (אגב, התנגדות הנביאים לקורבן אדם מובאת לעתים כסניף להתנגדות לקורבן בכלל, כולל קורבן צמחים ובעלי חיים – מיכה ו, ז.) הדגשת ההתנגדות לקורבן כזה מובנת גם על רקע רוח התקופה: הנביאים והחכמים ביקשו להתרחק ככל האפשר מהקרבה בפועל שהיתה נהוגה בידי עובדי עבודה זרה, ולכן הדגישו דווקא את השלילה שברעיון דיאלקטי זה. ואין תמה בכך: על המופקדים על משמר הדת להטיל את כובד משקלם על הצד המנוגד כל אימת שכפות המאזניים של הדיאלקטיקה הדתית נוטות יתר על המידה לכיוון אחד.

אפשר שגם דברי שלי אינם חורגים לגמרי מכלל זה. בהסתכלות לאחור דומה שהחלטתי לפרסם זאת בעיתון הושפעה משפע המלל הנגדי המתפרסם בנושא זה, שמגמתו לאלף את הדת ולהתאימה למונוליתיות הרדודה השוררת בתרבות ימינו. ייתכן אפילו שהאשמה העולה מכתבי המתנגדים שיש לי איזה מגמה "פוליטית" אינה כה מופרכת כפי שנראתה במבט ראשון. אכן יש לדברים גם השלכות על חיינו הלכה למעשה. אינני מציע לחדש ריטואלים אכזריים, ובעצם אף לא לחדש כלל, אלא רק לחזור למה שהיה מובן מאיליו בימי נעורי, שבהם סיסמאות כגון "טוב למות בעד ארצנו" ו"לא נלך כצאן לטבח", שהיום מצוטטות רק כמטרה לשנאה ולבוז, נחשבו לחידוש מרענן של התנועה הציונית, שגם בהופעותיה הלא-דתיות השכילה לשמר ולטפח את הדעה שערכם העצום של חיי כל פרט נובע מכך שאין לראות בהם כשלעצמם את הערך היחיד העליון והמוחלט.

מסירות הנפש אף אין בה כדי להרבות שפיכות דמים. בימי קדם הובאו הקורבנות
דווקא לשם חיים, ברכה ושלום, וגם היום שרירה אמת בסיסית זו, אף שממעטים לחזור
עליה, שפחדנות איננה סגולה לאריכות ימים. מי שבורח רודפים אחריו, וקל יותר לפגוע
בגב מאשר בחזה.